

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

САХНЕВИЧ Ірина Дем'янівна

УДК 37.06: 371.09

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВ
ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
У ПОЗАНАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

13.00.07 – теорія та методика виховання

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Житомирському державному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Левківський Михайло Васильович,
Житомирський державний університет імені
Івана Франка, професор кафедри педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Руденко Юрій Дмитрович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, професор кафедри
теорії та історії педагогіки;

доктор педагогічних наук, професор
Гуревич Роман Семенович,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського, директор Інституту
математики, фізики і технологічної освіти,
професор кафедри методики
трудового навчання.

Захист дисертації відбудеться „_18_” березня__ 2010 року о 14.00_годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.09 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано: „_16_” _лютого_____ 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Вольнова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розбудова Української держави ставить на порядок денний надзвичайно важливе й невідкладне завдання – виховання справжнього громадянина й патріота рідної землі. Тільки люди, безмежно віддані українській національній ідеї, здатні відстояти незалежність і соборність України, вивести її з тимчасових соціально-економічних труднощів на шлях прогресу й процвітання. Це вимагає якісних змін у системі підготовки робітничих кадрів, зокрема у закладах професійно-технічної освіти. Розв’язання поставленого завдання істотно залежить від належної організації процесу громадянського виховання учнів у позанавчальний час: підвищення рівня знань громадянського спрямування; розширення сфери їх громадянської активності, створення умов для творчої самореалізації, розкриття кожним вихованцем своїх можливостей в громадсько-організаторській діяльності; забезпечення теоретичної та методичної підготовки педагогічних працівників, підвищення рівня педагогічної культури та майстерності батьків.

Науковий доробок сучасних вітчизняних і зарубіжних учених щодо проблеми громадянського самовизначення вміщує дослідження концептуальних основ виховання громадянина (О. Вишневський, Т. Дем’янюк, О. Сухомлинська та ін.), психолого-педагогічних засад громадянського становлення учнів (І. Бех, М. Боришевський, І. Дубровина, О. Киричук, Н. Косарева, М. Левківський, К. Чорна та ін.), з’ясування сутності та змістових аспектів самовизначення в осіб раннього юнацького віку (К. Абульханова-Славська, В. Андрущенко, Е. Еріксон, Д. Мід, І. Нікітіна, В. Поплужний, С. Рубінштейн, І. Тисячник та ін.), формування громадянських цінностей (В. Болгарина, П. Ігнатенко, К. Мошер, С. Мукомел, Р. Кенні, Л. Корінна, В. Сметаняк та ін.), з’ясування ролі педагога у вихованні громадянських якостей учнів (Г. Васянович, І. Зязюн, А. Капська, Б. Кобзар, М. Рудь, П. Уайт та ін.).

В історико-педагогічних працях простежується ідея громадянського самовизначення, з’ясовується сутність та обґрунтовуються шляхи і методи його реалізації (Аристотель, Г. Ващенко, Г. Гегель, О. Духнович, Дж. Локк, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, Сократ, В. Сухомлинський та ін.).

Істотне значення для нашого дослідження мають праці, в яких розкриваються зміст, форми і методи організації громадянського виховання учнів: загальноосвітньої школи (Ю. Завалевський, П. Кендзьор, Ж. Петрочко, Л. Рехтета, Л. Середюк, Н. Чернуха, О. Чуланова та ін.), професійно-технічних навчальних закладів (Р. Гуревич, І. Зязюн, М. Козій, Н. Ничкало, В. Петрович та ін.). Заслужують на увагу дослідження, спрямовані на формування громадянськості учнів на засадах української духовної культури (О. Каневська, О. Красовська, Ю. Руденко, Я. Яців та ін.), в умовах полікультурного регіону (М. Рудь та ін.), в

інших країнах (О. Бажановська та ін.), в умовах сімейного виховання (О. Докукіна, Л. Осьмак та ін.).

Водночас, здійснений аналіз теоретичних джерел і педагогічної практики засвідчив, що, незважаючи на висвітлення науковцями важливих аспектів досліджуваної проблеми, цілісний підхід до формування громадянського самовизначення учнів, і зокрема, професійно-технічних навчальних закладів, не став предметом системного педагогічного дослідження.

Тому соціальна значущість і практична необхідність формування громадянського самовизначення учнівської робітничої молоді, а також недостатня теоретична та методична розробленість означеної проблеми обумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **„Формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів у позанавчальній діяльності”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з планом науково-дослідних робіт кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка та є складовою наукової комплексної програми „Формування професійної майстерності вчителя в умовах Європейської інтеграції”, над якою працює кафедра.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 3 від 21.10.2004 р.) та узгоджена у бюро Міжвідомчої Ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 23.11.2004 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати, розробити і впровадити ефективні педагогічні умови та модель формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів у позанавчальній діяльності.

Відповідно до мети окреслено такі **завдання дослідження:**

1. Здійснити аналіз досліджуваної проблеми у педагогічній теорії та практиці і виявити теоретичні засади формування громадянського самовизначення учнів у закладах професійно-технічної освіти.

2. Розкрити структуру і зміст громадянського самовизначення особистості та визначити критерії, показники і вихідні рівні його сформованості в учнів професійно-технічних навчальних закладів.

3. Обґрунтувати педагогічні умови та розробити модель формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів у позанавчальній діяльності.

4. Експериментально перевірити ефективність моделі і педагогічних умов формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів у позанавчальній діяльності.

5. Розробити й апробувати методичне забезпечення для педагогічних працівників з формування громадянського самовизначення учнів закладів професійно-технічної освіти у позанавчальній діяльності.

Об'єкт дослідження – процес виховання учнів закладів професійно-технічної освіти у позанавчальній діяльності.

Предмет дослідження – зміст, педагогічні умови та механізми виховного впливу на формування громадянського самовизначення учнів закладів професійно-технічної освіти у їх позанавчальній діяльності.

З метою розв'язання поставлених завдань було застосовано комплекс *методів дослідження*: *теоретичні* – аналіз філософської, педагогічної, психологічної, історико-педагогічної, соціологічної літератури, що дало можливість уточнити сутність базових понять дослідження; порівняння, систематизація й узагальнення теоретичних та емпіричних даних, за допомогою яких виявлено реальний стан формування громадянського самовизначення у практиці; теоретичне моделювання, що дозволило обґрунтувати структуру та елементи моделі формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів у позанавчальній діяльності; *емпіричні* – анкетування, бесіди, тестування, спостереження, узагальнення незалежних характеристик, за допомогою яких вивчалась сформованість громадянського самовизначення учнів; *педагогічний експеримент* (констатувальний, формувальний, контрольний), який використовувався з метою перевірки ефективності розробленої моделі та педагогічних умов формування громадянського самовизначення учнів закладів професійно-технічної освіти у позанавчальній діяльності; *методи математичної статистики* застосовувалися для опрацювання отриманих даних і встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами та процесами.

Методологічну і теоретичну основу дослідження становлять концептуальні положення загальнодержавних нормативних документів, у яких знайшли відображення проблеми формування громадянського самовизначення, зокрема: Конституція України, Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні та ін.; теорії про закономірності розвитку осіб раннього юнацького віку (І. Бех, Л. Виготський, Д. Фельдштейн та ін.); наукові висновки про зміст та структуру самовизначення, вікові особливості її прояву (К. Абульханова-Славська, М. Гінзбург, А. Мудрик, І. Тисячник та ін.); вчення про закономірності виховного процесу (А. Бойко, О. Вишневський, А. Капська, О. Киричук, М. Левківський та ін.); ідеї громадянського виховання (М. Боришевський, Г. Ващенко, О. Вишневський, Б. Кобзар, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський та ін.); дослідження, присвячені інноваційним формам організації громадянського виховання у позанавчальній діяльності (П. Вербицька, К. Дорошенко, П. Кендзьор, О. Кошопал, Р. Петранговський, О. Тимчишин та ін.); теорії організації навчально-виховного процесу в закладах професійно-технічної освіти (Р. Гуревич, І. Зязюн, Н. Ничкало та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше розроблено* модель формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів у позанавчальній діяльності й *виявлено та обґрунтовано* педагогічні умови, що сприяло забезпеченню активізації громадянського самовизначення вихованців у позанавчальній діяльності;

- *уточнено* *дефініцію* „громадянське самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів”;

- *визначено* критерії (повнота, глибина осмислення і міцність знань; зміст, спрямованість і стійкість мотивів, характер емоцій; ступінь розвитку умінь і навичок поведінки, їх стійкість; ступінь розвитку саморегуляції й контролю поведінки) і розроблено відповідні їм показники для виявлення рівнів сформованості громадянського самовизначення учнів (високий, достатній, середній, низький);

- *подальшого розвитку* набули питання обґрунтування структури громадянського самовизначення як системи взаємопов'язаних компонентів – когнітивного, емоційно-мотиваційного, діяльнісно-поведінкового і саморегулятивного.

Практичне значення одержаних результатів полягає в узагальненні практичного досвіду професійно-технічних навчальних закладів щодо формування громадянського самовизначення учнів; використанні педагогічних умов, що впливають на якість виховного процесу щодо формування громадянського самовизначення вихованців; упровадженні в практику закладів професійно-технічної освіти факультативного курсу для учнів „Громадянське самовизначення робітничої молоді”, семінару-практикуму для педагогічних працівників „Оптимізація громадянського самовизначення учнівської робітничої молоді”, педагогічного практикуму для батьків „Батьківський всеобуч”, розробці методичних рекомендацій та методичного посібника для педагогічних працівників щодо організації процесу громадянського виховання учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Матеріали дисертації можуть бути використані для подальшого вдосконалення роботи щодо громадянського виховання учнівської молоді у позанавчальній діяльності; у процесі читання курсів з теорії і методики виховання для майбутніх педагогів; під час підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Наукові положення дисертаційного дослідження, основні висновки і методичні рекомендації *впроваджено* у навчально-виховний процес Уманського професійного аграрного ліцею (довідка № 188 від 27.06.2007 р.), Луцького центру професійно-технічної освіти (довідка № 01/18 від 21.01.2008 р.), Центру професійно-технічної освіти м. Житомира (довідка № 767 від 12.12.2007 р.), Коростишівського професійного аграрного ліцею (довідка № 733 від 25.10.2007 р.), Бердичівського професійного аграрного ліцею (довідка № 589 від 28.12.2007 р.). На різних етапах дослідження в експериментальну роботу було включено 526 учнів професійно-технічних навчальних закладів (з них 125 учнів ЕГ та 129 – КГ), 80 педагогічних працівників і 112 батьків.

Особистий внесок здобувача. У колективній монографії „Морально-етичні засади формування зростаючої особистості” авторським є параграф, присвячений висвітленню специфіки та напрямів формування громадянського самовизначення робітничої молоді.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації знайшли відображення у доповідях і виступах на науково-практичних конференціях: *міжнародних* – „Формування професійної майстерності вчителя в умовах ступеневої освіти” (Київ-Житомир, 2003), „Молодь в умовах нової соціальної перспективи” (Житомир, 2004), „Формування професійної компетентності вчителя в умовах Європейської інтеграції” (Київ-Житомир, 2005), „Громадянська освіта в дії: молодь – школа – громада” (Київ, 2006), „Шляхи впровадження інноваційних технологій у підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців професійно-технічної освіти” (Донецьк, 2007), „Педагогічна система Антона Макаренка: історія, реалії і перспективи” (Житомир, 2008); *всеукраїнських* – „Соціально-педагогічні проблеми сучасної середньої та вищої освіти в Україні” (Житомир, 2002), „Сучасні тенденції та пріоритети виховання” (Київ, 2004), „Культурно-ціннісні витоки сучасного виховання особистості” (Київ, 2006), „Новаторські навчально-виховні заклади в історії розвитку освіти в Україні” (Житомир, 2007); *регіональних* – „А. С. Макаренко і розвиток національної освіти” (Житомир, 2003); *щорічних звітних науково-практичних конференцій професорсько-викладацького складу Житомирського державного університету імені Івана Франка; семінарах і методичних об’єднаннях педагогічних працівників професійно-технічної освіти Житомирської області та лекціях для педагогічних працівників при Житомирському інституті післядипломної педагогічної освіти.*

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено в 19 наукових працях. З них: 12 одноосібних статей (8 – у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України), 2 одноосібних методичних рекомендацій та 2 одноосібних методичних посібники, параграф у колективній монографії, 2 тез доповідей.

Загальний обсяг особистого доробку становить 27,98 друкованих аркушів.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (299 найменувань), містить 21 додаток (на 36 сторінках). Загальний обсяг дисертації складає 249 сторінок друкованого тексту, з них 184 сторінки основного тексту. Робота ілюстрована 10 рисунками на 6 сторінках, 41 таблицею на 18 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність і доцільність обраної теми, визначено мету, завдання, об’єкт, предмет, охарактеризовано методи, сформульовано методологічну і теоретичну основи, розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про впровадження і апробацію результатів дослідження, представлено структуру дисертації.

У першому розділі – „*Теоретико-методичні основи формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів*” – проаналізовано стан досліджуваної проблеми в гуманітарних науках;

розглянуто історико-педагогічні підходи щодо формування громадянського самовизначення учнів у вітчизняній і зарубіжній науці; обґрунтовано сутність поняття „громадянське самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів”; розкрито структуру громадянського самовизначення учнівської молоді; охарактеризовано особливості його формування в учнів означених закладів.

Історичний аналіз стану розробленості проблеми у вітчизняній і зарубіжній педагогічній науці (Г. Ващенко, О. Духнович, Дж. Локк, А. Макаренко, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода та ін.) засвідчив, що зміст і характер громадянського самовизначення, методи його формування визначалися особливостями суспільно-політичного устрою суспільства, а також рівнем його соціально-економічного розвитку. Констатовано, що витокami проблеми формування громадянського самовизначення можна вважати розвиток людського соціуму з часів створення перших античних держав та процес усвідомлення особистістю себе як суб'єкта державотворення. Попри те, у вченні про громадянське самовизначення ми визначили спільну основу, до якої кожен новий період історії вносив певні риси, ідеї, чи дещо видозмінював існуючі: зокрема, значущість громадянського самовизначення, передусім для самої особистості; гармонія людини і громадянина; демократизм, гуманізм, духовність, відкритість, прилучення до загальнолюдських цінностей та безумовне використання національних у процесі громадянського виховання; запровадження новітніх виховних технологій.

Поняття „самовизначення”, яким оперують філософи, соціологи, психологи та педагоги (В. Андрущенко, В. Болгарина, А. Ватерман, О. Вишневський, Е. Еріксон, Д. Мід, В. Сухомлинський та ін.), сьогодні має багато інтерпретацій. Набули стійкого характеру такі словосполучення, як „життєве”, „соціальне”, „моральне”, „особистісне”, „професійне”, „сімейне”, „рольове” самовизначення, кожне з яких в основному акцентує на якій-небудь одній стороні життєдіяльності або відносинах людини. Крім того, це поняття вживається в широкому діапазоні: від прийняття індивідом життєво важливих рішень до одноактних самотійних учинків.

Наявність різних тлумачень поняття „самовизначення” потребувало використання синтетичного підходу до розгляду його змісту, інтеграції різних сторін життєдіяльності людини на різних рівнях онтогенезу – інтра-, інтер-, метаіндивідному. Ми погоджуємося з думкою науковців О. Киричука та І. Тисячник, які тлумачать словосполучення „громадянське самовизначення” як процес і кінцевий результат взаємодії людини з природним, соціокультурним середовищем, як результат виховання громадянина держави, його фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку.

Інтеграція змісту визначень у синтетичному аспекті дала можливість з'ясувати різні змістові характеристики в статичній та динамічній формі й створити уявлення про джерела, рушійні сили, генезис і передумови громадянського самовизначення особистості. Зі змістовою характеристикою означеного поняття вчені пов'язують готовність особистості виконувати громадянські обов'язки перед державою та суспільством, наголошують на його ціннісно-смысловій природі, стверджують факт його фіксації в „Я-концепції” індивіда та прояв у ранньому юнацькому віці в

громадсько-організаторській активності. При цьому внутрішньою рушійною силою громадянського самовизначення виступають ціннісні орієнтації індивіда, що ієрархізуються за рівнями включення його в суспільні відносини: на інтраіндивідному (істина, любов і доцільність), на інтеріндивідному (добро, справедливість), на метаіндивідному (оптимізм, творчість, гуманізм) рівнях.

Встановлено, що особливо актуальною проблема формування громадянського самовизначення постає у ранньому юнацькому віці, коли посилюються вимоги до особистості щодо її дій перед законом, зростають громадянські права, активізується соціальна позиція, розширюються межі свободи у виборі дій і вчинків.

Зазначено, що громадянське самовизначення у цей віковий період характеризується діалектичною єдністю внутрішньої та зовнішньої сторін особистості, виявляється в усвідомленому позитивному ставленні юнаків і дівчат до суспільства, людей, самих себе, готовності до виконання ними громадянського обов'язку перед державою та забезпечує активну громадянську позицію і самореалізацію особистості у суспільстві. З результативною стороною громадянського самовизначення вчені пов'язують громадянську свідомість, громадянську позицію, громадянську активність, громадянську поведінку молодої людини.

Доведено, що важливим етапом громадянського становлення особистості є період навчання у професійно-технічному навчальному закладі. У дисертаційному дослідженні ми розглядаємо ту категорію учнів професійно-технічних навчальних закладів, які є випускниками основної загальноосвітньої школи і здобувають первинну професійно-технічну освіту. Для вихованців означених закладів набуття середньої освіти поєднується з оволодінням обраною професією. Вчорашній школяр набуває нового статусу, змінюється режим та ставлення учня до навчання (чергування занять з теоретичного та виробничого навчання), навчання поєднується з виробничою працею; встановлюється тісний зв'язок учнівського та трудового колективів; підвищуються вимоги, з'являються нові обов'язки і права. Для таких учнів притаманна схильність до незалежності, самостійності, категоричності у судженнях, оцінках учинків, а також особливий психологічний супротив авторитету дорослих, який відбувається у зв'язку з відносною самостійністю (учні ПТНЗ отримують стипендію, гроші від виробничої практики), а також недостатньою духовною підготовленістю.

Вивчення особливостей особистісного розвитку та специфіки громадянського становлення в ранньому юнацькому віці дозволило розглядати *громадянське самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів* і як процес, і як результат оволодіння учнівською робітничою молоддю системою знань, умінь та навичок громадянської поведінки і відповідального ставлення до громадянських обов'язків, виявлення активної позиції, що забезпечується громадянською освітою та вихованням, включенням у спільну діяльність усіх суб'єктів навчально-виховного процесу.

Виходячи із результатів аналізу проблеми, з'ясовано, що *структуру громадянського самовизначення особистості становлять чотири компоненти:*

когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-поведінковий й саморегулятивний. На їх основі визначено *критерії сформованості громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів* та відповідні їм *показники*: повнота, глибина осмислення і міцність знань (розуміння сутності поняття „громадянське самовизначення”, ступінь оперування основними поняттями громадянського спрямування, знання про громадянські якості, знання про способи прояву громадянського самовизначення); зміст, спрямованість і стійкість мотивів, цінностей, характер емоцій (усвідомлення необхідності прояву громадянського самовизначення у щоденному житті та спрямованість ціннісних орієнтацій, ступінь розвитку громадянських почуттів, мотивація участі у виховній громадсько-організаторській діяльності); ступінь розвитку вмінь і навичок поведінки, їх стійкість (громадянська спрямованість поведінки, негативне ставлення до проявів антикультури, активність у громадсько-організаторській діяльності); ступінь розвитку саморегуляції (відповідність особистісних громадянських якостей, поведінки вимогам суспільства до ролі громадянина, здатність робити свідомий громадянський вибір на основі сформованих цінностей, саморегуляція емоцій, станів, почуттів, поведінки).

У другому розділі – *„Експериментальна перевірка моделі та педагогічних умов формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів у позанавчальній діяльності”* – здійснено аналіз існуючої практики формування громадянського самовизначення учнів закладів професійно-технічної освіти у позанавчальній діяльності, встановлено показники рівнів його сформованості в означених категорій вихованців, обґрунтовано комплексну методику формувального експерименту, висвітлено зміст, педагогічні умови, форми і методи, що сприяють розвитку громадянського самовизначення в учнівської робітничої молоді, подано результати експериментально-дослідної роботи.

У ході дослідження використовувався комплекс спеціально опрацьованих і адаптованих методів, зокрема: довготривалого спостереження за поведінкою учнів у процесі підготовки і реалізації організованих форм роботи різного характеру, під час спільної діяльності; анкетування, інтерв'ювання, бесіди задля виявлення розуміння сутності поняття „громадянське самовизначення”, його основних ознак, способів прояву громадянського самовизначення, потреб і мотивів громадянської поведінки; узагальнених незалежних характеристик, за допомогою якого з'ясовувався ступінь сформованості певних ознак, рис, проявів поведінки вихованців за оцінками викладачів, батьків, учнів; самооцінки; застосування ситуацій морального вибору й аналізу життєвих ситуацій; обробки й узагальнення отриманих даних; проєктивних психодіагностичних методик. Це дозволило визначити чотири групи учнів із різними рівнями сформованості громадянського самовизначення. Дані, отримані в експериментальних і контрольних групах на етапі констатувального експерименту, істотно не відрізнялися.

До *високого рівня* сформованості громадянського самовизначення віднесено 16,0 % учнів ЕГ і 17,9 % КГ. Такі учні володіють глибокими і стійкими знаннями

громадянського спрямування, високою активністю щодо їх розширення й поглиблення, керуються ними у своїй поведінці, виявляють високий рівень саморегуляції та самоконтролю. Їм властива єдність внутрішньої та зовнішньої вихованості, сформованість громадянських почуттів і цінностей, які стали переконаннями особистості; толерантне ставлення до поглядів інших людей.

Достатній рівень сформованості громадянського самовизначення (28,0 % ЕГ і 27,9 % КГ) проявили ті вихованці, які усвідомлюють норми і правила громадянської поведінки, володіють розвиненими громадянськими якостями, виявляють їх у щоденному житті та участі у виховній громадсько-організаторській діяльності. Однак ці учні не протидіють проявам негативної поведінки однолітків, не завжди активні у позанавчальній діяльності.

Середній рівень сформованості громадянського самовизначення зафіксовано у 34,4 % учнів ЕГ і 33,3 % КГ. Ці учні володіють фрагментарним рівнем знань, досить пасивні у громадсько-організаторській діяльності й беруть участь тільки під контролем педагогів; якість виконання ними соціальних ролей переважно регулюється зовнішніми впливами; при виявленні своєї позиції часто мотивуються корисними цілями. Навички самоконтролю у їхній поведінці розвинені недостатньо.

Учні з *низьким рівнем* сформованості громадянського самовизначення мають знання громадянського спрямування не досить повні, позбавлені системності; у них переважають егоїстичні, індивідуалістичні міркування; громадянські почуття та громадянські цінності майже не сформовані, учні виявляють нетерпимість, агресивне ставлення до думок, поглядів інших людей; у них не сформовані громадянські уміння та навички, вони пасивні у громадсько-організаторській діяльності, не здатні контролювати свої дії. Даний рівень сформованості громадянського самовизначення виявлено у 21,6 % учнів ЕГ і 20,9 % КГ.

Загалом вихованцям не вистачає знань громадянського спрямування, для багатьох з них характерна пасивна позиція у громадському житті за умови постійного контролю з боку дорослих, нерозвиненість громадянських якостей, навичок саморегуляції, що виражається у неконтрольованих діях, учинках; дещо „розмитим” є почуття обов’язку, неадекватною самооцінка та оцінка дій однолітків, властива підвищена егоцентричність. Частина учнів, незважаючи на досить глибокі знання прав і обов’язків громадянина демократичного суспільства про морально-духовні якості людини, виявляє пасивність, індиферентність до діяльності на користь спільноті або низький рівень громадянської активності. В учнів проявляється суперечність між прагненням до самовдосконалення та їх некомпетентністю у напрямку особистісного розвитку. Їм не вистачає знань про самих себе, про зміни, які відбуваються у їх соціально-психологічному розвитку.

Аналіз виховної практики закладів професійно-технічної освіти дозволив констатувати, що така ситуація певною мірою обумовлена відсутністю цілеспрямованої роботи щодо формування громадянського самовизначення учнів, епізодичним характером проведення різних організаційно-виховних форм із даної тематики, повільним упровадженням інтерактивних форм позанавчальної діяльності, які спонукали б вихованців до активно-творчої діяльності.

З огляду на теоретично обґрунтовані наукові положення і практично виявлені суперечності у розвитку громадянського самовизначення учнів закладів професійно-технічної освіти у позанавчальній діяльності було розроблено модель, компоненти якої підпорядковані формуванню у вихованців даного утворення (рис.1). Представлені в ній форми й методи передбачали інтегрований вплив на когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-поведінковий і саморегулятивний компоненти особистості, який здійснювався завдяки дотриманню обґрунтованих педагогічних умов.

Зміст експериментальної роботи з учнями скеровувався на реалізацію їхніх потреб у самовизначенні, самореалізації, на розкриття кожним вихованцем своїх можливостей, здібностей; на розвиток знань громадянського спрямування, вироблення стійких навичок громадянської поведінки, вмінь саморегуляції, формування громадянських якостей, умінь демократичної взаємодії з однолітками і дорослими.

З метою реалізації окреслених завдань було обґрунтовано *педагогічні умови: методичні* (наскрізність ідей громадянської освіти в системі життя навчального закладу; використання педагогічних технологій, форм та методів навчально-виховної (позанавчальної) роботи, спрямованих на громадянське самовизначення учнів; методичне співробітництво (по вертикалі й по горизонталі) педагогічного колективу, батьків); *психологічні* (врахування особливостей раннього юнацького віку; особистісно-зорієнтований підхід; формування ціннісно-орієнтованої єдності членів педагогічного колективу, учнів та їх батьків; створення сприятливого емоційно-психологічного клімату в учнівському колективі, який передбачав доброзичливі, демократичні стосунки учнів, батьків, педагогічних працівників, стимулювання процесу саморозвитку, самовизначення та самореалізації; вдосконалення системи оцінювання та самооцінювання); *організаційні* (організація/самоорганізація громадсько-корисної діяльності та забезпечення громадсько-організаторської активності учнів; запровадження демократичних засад у життя навчального закладу через діяльність учнівського самоврядування, забезпечення скоординованої роботи педагогів, батьків, учнів у єдиному навчально-виховному процесі; створення трирівневої системи індивідуальної перспективи розвитку учня (загальноучилищної виховної системи, виховних систем груп, виховних систем, що стимулюють індивідуальний розвиток); розширення видів творчої діяльності для найбільш повного задоволення інтересів та потреб особистості в її професійному, особистісному, громадянському самовизначенні та самореалізації).

Позанавчальна діяльність (основні її види) є основою для активізації громадянського самовизначення учнівської молоді, задоволення потреби у самовизначенні, самоствердженні, розвитку позитивної самооцінки й оцінки інших, включення їх у активну пізнавальну діяльність щодо оволодіння знаннями про сутність, способи прояву громадянського самовизначення, вироблення відповідних поглядів, переконань, почуттів, формування умінь, навичок, звичок поведінки.

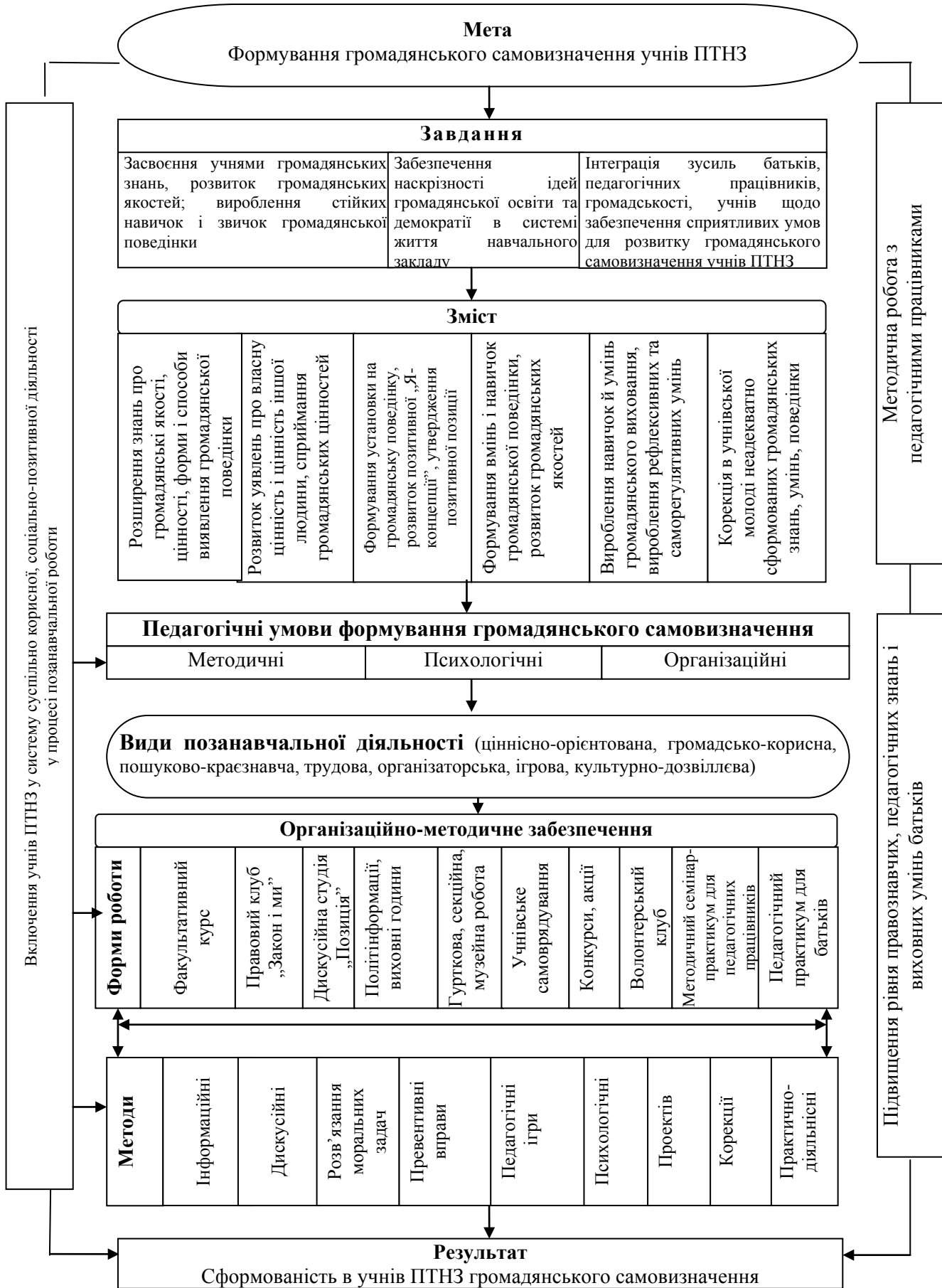

Рис. 1. Модель формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів у позанавчальній діяльності

Серед найбільш ефективних *форм позанавчальної роботи*, що сприяли формуванню громадянського самовизначення учнів закладів професійно-технічної освіти, визначено: конкурси („Учень року”, „Майстер своєї справи”, знавців української мови та ін.), акції (пошуково-краєзнавчі – „Видатні постаті мого народу”, військово-патріотичні – „Алея пам'яті”, „Турбота” та ін.), правознавчий клуб „Закон і ми” (тематичні блоки „Шляхи до демократії”, „Україна – наш спільний дім”, „Толерантність” та ін.), дискусійна студія „Позиція” (теми: „Життєві цінності”, „Творець своєї долі”, „Як приймати рішення”, „Я і держава” та ін.), вікторини („Історія мого міста” та ін.), засідання круглого столу („Цінності українського народу”, „Обов'язок, відповідальність, совість” та ін.), брейн-ринги („Минуле і сучасне мого краю” та ін.), написання міні-творів („Майбутнє України”, „Герої поряд”, „Мова мого народу” та ін.), виховні години („Конвенція ООН про права дитини”, „Майбутнє України в наших руках”, „Добрими справами славна людина”, „Як зберегти здоров'я?” та ін.), гурткова робота („Юний журналіст” та ін.) тощо.

Серед *методів* формування активної громадянської позиції найбільш дієвими виявилися: інформаційні (бесіди „Як перейти на українську?”, „Як громадяни можуть впливати на владу” та ін.; лекції „Біографія” української мови”, „Які права і свободи людини гарантує Конституція України” та ін.); дискусійні (теми: „Свобода і відповідальність”, „Минуле і сучасне України” та ін.), навчальні ігри („Ключі від форту „Право”, „Вибори” та ін.), проектування (творчі презентації „Славні гетьмани України”, „Голод 1932-33 років” та ін.) тощо.

Основою, на якій базувалися різні форми та методи позанавчальної діяльності, стали заняття факультативного курсу „Громадянське самовизначення робітничої молоді”, у зміст якого закладено чотири базові компоненти розвитку та становлення особистості: до себе, до інших, до діяльності, до навколишнього світу. При впровадженні даного курсу використано такі проблемно-діалогічні підходи, як постановка проблемних запитань, дискусії („Чи потрібен ти Україні такий, який ти є?”, „Громадянські цінності” та ін.), аналіз ситуацій, рольові ігри („Президентський марафон”, „Опозиція і влада” та ін.), мозковий штурм, евристична бесіда („Цінності”, „Зобов'язання дітей стосовно своїх батьків” та ін.), тренінгові вправи („Мій голос” та ін.). При цьому поєднувалися інформаційно-аналітичні огляди, рольові ігри та проведення практичних акцій. Зміст занять факультативного курсу відображав взаємодію учнів із батьками й педагогічними працівниками (семінар „Права дитини в Україні”, круглий стіл „Роль сімейних традицій і цінностей у вихованні громадянина”, родинна світлиця).

Експериментальна робота з педагогічними працівниками передбачала упровадження в систему роботи закладів професійно-технічної освіти методичного семінару-практикуму „Оптимізація громадянського самовизначення учнівської робітничої молоді”, проведення бесід за круглим столом, здійснення індивідуального консультування, знайомство з методиками вивчення громадянського самовизначення учнівської молоді. Поєднання у структурі занять методичного семінару-практикуму лекцій-діалогів і таких видів роботи, як дискусії, обмін досвідом, розв'язування педагогічних задач, вправи, обговорення

результатів практичної роботи в учнівських групах, поради, рекомендування відповідної літератури тощо забезпечили єдність теоретичної й практичної підготовки педагогічних працівників, скерували їх у сферу педагогічних інновацій, стимулювали самостійну діяльність.

Співпраця педагогічних працівників із батьками (педагогічний практикум „Батьківський всеобуч”, індивідуальні консультації, батьківські збори, лекції, круглі столи, спільні справи, родинні вогники та ін.) сприяла формуванню в батьків знань і практичних умінь щодо виховання свідомого громадянина України, зосередженню уваги батьків на особливостях виховання особистості раннього юнацького віку, виробленню демократичних взаємин між батьками й дітьми у сім’ї, ознайомленню із сучасними виховними технологіями (створення ситуації успіху, колективного творчого виховання, превентивного виховання) та ін.

З метою перевірки результативності впровадження моделі формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів у експериментальних і контрольних групах було проведено контрольний експеримент. Достовірність отриманих даних перевірена за допомогою статистичних критеріїв: λ -критерію Колмогорова-Смирнова та ϕ^* -кутового перетворення Фішера. Зазначимо, що експериментальна програма забезпечила активізацію розвитку всіх структурних компонентів громадянського самовизначення (узагальнені результати подано у табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка рівнів сформованості громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів

Рівні сформованості	До експерименту				Після експерименту				Різниця між показниками	
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	КГ
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	%	%
Високий	20	16,0	23	17,8	45	36,0	27	20,9	+20,0	+3,1
Достатній	35	28,0	36	27,9	57	45,6	43	33,3	+17,6	+5,4
Середній	43	34,4	43	33,3	17	13,6	41	31,8	-20,8	-1,5
Низький	27	21,6	27	21,0	6	4,8	18	14,0	-16,8	-7,0

Проведене експериментальне дослідження та комплексне врахування змін у сформованості громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів дали змогу визначити динаміку загального рівня їхнього громадянського становлення.

Таким чином, результати дослідження дозволяють стверджувати, що запропонована модель та педагогічні умови формування в учнів закладів професійно-технічної освіти громадянського самовизначення у позанавчальній діяльності є ефективною і забезпечує підвищення рівня сформованості громадянського самовизначення вихованців означених закладів.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й наукове вирішення актуальної проблеми формування громадянського самовизначення учнів закладів професійно-технічної освіти, що виявляється у розкритті змісту, педагогічних умов організації позанавчальної діяльності та механізмів виховного впливу на осіб періоду ранньої юності як результативного засобу формування у них громадянського самовизначення. Результати наукового пошуку засвідчили вирішення поставлених завдань та дали підстави для таких *висновків*:

1. Процес становлення громадянського суспільства в Україні передбачає докорінну трансформацію світоглядних орієнтацій та ціннісних орієнтирів особистості. Йдеться про зміну ставлення людини до самої себе та до інших людей, активізацію самоцінності, значущості власної ролі й особистої відповідальності за майбутнє держави, суспільства, цивілізації. Аналіз психолого-педагогічної літератури і вивчення сучасного стану громадянського виховання у закладах професійно-технічної освіти засвідчив об'єктивну потребу в розробці умов, змісту й засобів формування означеного утворення в учнів періоду ранньої юності. Основою для активізації громадянського самовизначення учнівської молоді, задоволення потреби у самовизначенні, самоствердженні, розвитку позитивної самооцінки й оцінки інших, включення їх у активну пізнавальну діяльність щодо оволодіння знаннями про сутність, способи прояву громадянського самовизначення, вироблення відповідних поглядів, переконань, почуттів, формування умінь, навичок, звичок поведінки є позанавчальна діяльність.

2. Історичний аналіз стану розробленості проблеми у вітчизняній і зарубіжній педагогічній науці засвідчив, що витокami формування громадянського самовизначення можна вважати розвиток людського соціуму з часів створення перших античних держав та процес усвідомлення особистістю себе як суб'єкта державотворення. При цьому зміст і характер громадянського самовизначення, методи його формування обумовлюються особливостями кожної історичної епохи, пануючими суспільними відносинами.

Констатовано неоднозначність у тлумаченні сутності громадянського самовизначення, що зумовило необхідність авторського визначення поняття „*громадянське самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів*”. Його зміст тлумачиться як процес і результат оволодіння учнівською молоддю професійно-технічних навчальних закладів системою знань, умінь і навичок громадянської поведінки, відповідального ставлення до громадянських обов'язків виявлення активної позиції, що забезпечується громадянською освітою та вихованням, включенням у спільну діяльність усіх суб'єктів навчально-виховного процесу. Обґрунтовано структуру громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів (когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-поведінковий і саморегулятивний компоненти), критерії та показники громадянського самовизначення (повнота, глибина осмислення і міцність знань; зміст, спрямованість і стійкість мотивів, цінностей, характер емоцій; ступінь

розвитку вмінь і навичок поведінки, їх стійкість; ступінь розвитку саморегуляції), відповідні їм рівні (високий, достатній, середній, низький).

3. Вивчення рівня громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів виявило, що вихованцям не вистачає знань громадянського спрямування, для багатьох з них характерна пасивна позиція у громадському житті за умови постійного контролю з боку дорослих, нерозвиненість громадянських якостей, навичок саморегуляції, що виражається у неконтрольованих діях, учинках; неадекватна самооцінка та оцінка дій однолітків, підвищена егоцентричність, дещо „розмитим” є почуття обов’язку та ін. Загалом це проявилось в 56,0 % учнів ЕГ і 54,2 % учнів КГ.

Отримані результати зумовили необхідність теоретичного обґрунтування й практичного впровадження моделі формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів у позанавчальній діяльності. Її структурні компоненти (мета, завдання, зміст, напрямки позанавчальної діяльності, педагогічні умови, форми, методи, результати роботи) характеризуються цілісністю, взаємозв’язком, взаємодією, скерованістю на розв’язання проблеми формування у робітничої учнівської молоді громадянського самовизначення. Запропонована модель містить систему форм (факультатив, правовий клуб, дискусійна студія, виховні години, учнівське самоврядування, конкурси, акції та ін.) і методів (інформаційні, дискусійні, розв’язування моральних задач, проектування та ін.), які забезпечили реалізацію соціально цінних потреб особистості учня (потреби у самовизначенні, самовираженні, самореалізації, взаємодії, розкритті кожним вихованцем своїх здібностей), та з допомогою яких здійснюється комплексний вплив на розвиток когнітивного, емоційно-мотиваційного, діяльнісно-поведінкового й саморегулятивного компонентів громадянського самовизначення молоді.

4. Обґрунтовано й апробовано *педагогічні умови*, що сприяли активній діяльності, спрямованій на підвищення рівня громадянського самовизначення учнів закладів професійно-технічної освіти, становлення їх громадянської позиції, розвиток у них громадянських якостей. До них віднесено: *методичні* (використання педагогічних технологій, форм та методів навчально-виховної роботи, спрямованих на громадянське самовизначення учнів; методичне співробітництво педагогічного колективу, батьків та ін.); *психологічні* (врахування особливостей раннього юнацького віку; особистісно-зорієнтований підхід; формування ціннісно-орієнтованої єдності членів педагогічного колективу, учнів та їх батьків; удосконалення системи оцінювання та самооцінювання та ін.); *організаційні* (запровадження демократичних засад у життя навчального закладу через діяльність учнівського самоврядування; розширення видів творчої діяльності та ін.).

5. Підготовлено й упроваджено в практику роботи професійно-технічних навчальних закладів методичні рекомендації для педагогічних працівників, зокрема щодо використання у позанавчальній діяльності таких форм роботи, як факультативний курс „Громадянське самовизначення робітничої молоді”, правовий клуб „Закон і ми”, дискусійна студія „Позиція”, система учнівського

самоврядування, різні форми співпраці батьків і дітей, що сприяли збагаченню їх знаннями та навичками соціальної дії при вирішенні соціально важливих проблем місцевої громади; виробленню у них позитивної мотивації до активної громадянської дії; формуванню у молоді активної громадянської позиції, розвитку громадянських цінностей; виробленню вміння критично, об'єктивно та зважено оцінювати ті або інші прояви суспільного життя; забезпечували практичну реалізацію громадянських умінь та навичок. Впровадження методичного семінару-практикуму „Оптимізація громадянського самовизначення робітничої молоді” та педагогічного практикуму для батьків „Батьківський всеобуч” допомогло отримати вихователям досвід використання інтерактивних форм позанавчальної діяльності щодо громадянського виховання молоді.

6. Реалізація експериментальної моделі забезпечила зростання громадянського самовизначення вихованців і сприяла позитивним змінам у свідомості й поведінці учнівської робітничої молоді, що підтверджено результатами формувального експерименту. Зафіксовано динаміку збільшення кількості учнів експериментальних груп із високим рівнем сформованості громадянського самовизначення з 16,0 % до 36,0 %, з достатнім рівнем – з 28,0 % до 45,6 % та зниження чисельності учнів із середнім і низьким рівнями сформованості відповідно з 34,4 % до 13,6 % та з 21,6 % до 4,8 %. У контрольних групах істотних кількісних і якісних змін не відбулося.

Проведене дослідження не вичерпує багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблеми. Подальшої розробки потребує: удосконалення системи форм, методів і засобів позанавчальної виховної діяльності, зокрема щодо співпраці професійно-технічного навчального закладу з органами місцевого самоврядування, владними структурами, засобами масової інформації, громадськими організаціями; формування навичок активної участі у виборах; здійснення спеціальної підготовки педагогічних працівників тощо.

Основні положення дисертації відображено у таких публікаціях автора:

1. Сахневич І. Д. Формування громадянського самовизначення робітничої молоді / І. Д. Сахневич // Морально-етичні засади формування зростаючої особистості : [монографія] / за ред. проф. М. В. Левківського. – Житомир : ЖДУ, 2008. – С. 158–172.

2. Сахневич І. Д. Формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів : методичний посібник / І. Д. Сахневич; за ред. проф. Левківського М. В. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 176 с.

3. Сахневич І. Д. Мала академія наук як форма організації наукової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів : методичний посібник / І. Д. Сахневич – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 140 с.

4. Сахневич І. Д. Формування громадянського самовизначення робітничої молоді у позанавчальній діяльності : [методичні рекомендації] / І. Д. Сахневич – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 100 с.

5. Сахневич І. Д. Всеукраїнський конкурс учнівської творчості, присвячений Шевченківським дням (номінація „Історія України і державотворення”) : [методичні рекомендації] / І. Д. Сахневич. – Житомир : НМК ПТО у Житомирській області, 2008. – 58 с.

6. Сахневич І. Д. Проблема громадянського самовизначення молоді / І. Д. Сахневич // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2003. – № 12. – С. 227–229.

7. Сахневич І. Д. Деякі питання громадянського самовизначення учнів / І. Д. Сахневич // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2003. – № 13. – С. 115–117.

8. Сахневич І. Д. Самоврядування як фактор громадянського самовизначення молоді / І. Д. Сахневич // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Київ-Житомир : ЖДУ, 2004. – Кн. II. – С. 343–346.

9. Сахневич І. Д. Особистість педагога у формуванні громадянського самовизначення молоді / І. Д. Сахневич // Вісник Житомирського педагогічного університету імені І. Франка. – 2005. – № 25. – С. 206–209.

10. Сахневич І. Д. Врахування особливостей раннього юнацького віку у формуванні громадянського самовизначення учнів ПТНЗ / І. Д. Сахневич // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Київ, 2006. – Вип. 9. – С. 430–436.

11. Сахневич І. Д. Утвердження громадянського самовизначення молоді / І. Д. Сахневич // Наукові записки. Серія „Психологія і педагогіка”. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту „Острозька академія”, 2007. – Вип. 9. – С. 442–449.

12. Сахневич І. Д. Позанавчальна діяльність у формуванні громадянського самовизначення робітничої молоді / І. Д. Сахневич // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць. / Редкол. : М. І. Сметанський (голова) та ін. – Вінниця : ПП „Едельвейс і К”, 2008. – Випуск 22. – С. 175–179.

13. Сахневич І. Д. Визначальні фактори формування громадянського самовизначення робітничої молоді / І. Д. Сахневич // Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. – 2008. – Вип. 39. – С. 152–157.

14. Сахневич І. Д. До питання про громадянське самовизначення учнів ПТУ / І. Д. Сахневич // Соціально-педагогічні проблеми сучасної середньої та вищої освіти в Україні : зб. наук. праць / за ред. доц. Сейко Н. А. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2002. – С. 85–86.

15. Сахневич І. Д. Проблема громадянського самовизначення учнів ПТУ / І. Д. Сахневич // Національна освіта у контексті творчості А. С. Макаренка : зб. наук. праць / за ред. проф. М. В. Левківського. – Житомир : ЖЦНТЕІ, 2003. – С. 79–83.

16. Сахневич І. Д. Формування громадянського самовизначення робітничої молоді у позанавчальній діяльності / І. Д. Сахневич // Формування професійної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови засобами інноваційних освітніх

технологій: зб. наук. праць / за заг. ред. О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонової. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – Вип. 2. – С. 198–202.

17. Сахневич І. Д. Формування громадянського самовизначення молоді як історико-педагогічна проблема / І. Д. Сахневич // Антон Макаренко і сучасність : зб. наук. праць / за ред. проф. Левківського М. В. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 103–114.

18. Сахневич І. Д. Проблема формування громадянського самовизначення робітничої молоді / І. Д. Сахневич // Молодь в умовах нової соціальної перспективи : матеріали VI Міжнарод. наук.-практ. конф., 13-14 травня 2004 року. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2004. – С. 140–142.

19. Сахневич І. Д. Громадянське самовизначення молоді (сучасні виховні технології) / І. Д. Сахневич // Шляхи впровадження інноваційних технологій у підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців ПТО : матеріали IV Міжнарод. наук.-практ. конф., 27-28 листопада 2007 року. – Донецьк : ДПО ІПП, 2007. – Зб. 2. – С. 38–42.

АНОТАЦІЇ

Сахневич І. Д. Формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів у позанавчальній діяльності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія та методика виховання. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2010.

Дисертаційна робота є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів у позанавчальній діяльності. Проаналізовано сутність та взаємозв'язок базових понять дослідження; розглянуто методологічні основи формування громадянського самовизначення учнівської молоді, висвітлено роль позанавчальної діяльності у цьому процесі. Розкрито історичні аспекти формування громадянського самовизначення. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів у позанавчальній діяльності. Розроблено модель формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів у позанавчальній діяльності. Ефективність моделі доведено й перевірено експериментально. Основні результати дослідження впроваджено у навчально-виховний процес професійно-технічних навчальних закладів.

Ключові слова: самовизначення, громадянське самовизначення, громадянське самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів, педагогічні умови формування громадянського самовизначення, форми і методи роботи.

Сахневич И. Д. Формирование гражданского самоопределения учащихся профессионально-технических учебных заведений во внеучебной деятельности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова – Киев, 2010.

Диссертация посвящена актуальной проблеме гражданского воспитания молодёжи, в частности, формированию гражданского самоопределения учащихся профессионально-технических учебных заведений во внеурочной деятельности. Автором осуществлён исторический обзор и анализ научной литературы по проблеме гражданского самоопределения, идей его становления и развития, рассмотрены направления и пути обоснования проблемы гражданского самоопределения личности; раскрыты подходы к решению проблемы формирования гражданского самоопределения личности в практике общеобразовательных учебных заведений Украины. Раскрыта сущность гражданского самоопределения, его структура (когнитивный, эмоционально-мотивационный, деятельно-поведенческий, саморегулятивный), показатели (полнота, глубина знаний; содержание и стойкость мотивов, ценностей, характер эмоций; степень развития умений и навыков поведения, их стойкость; степень развития саморегуляции) и уровни сформированности (высокий, достаточный, средний, низкий).

На основе практической деятельности подтверждено, что уровень сформированности гражданского самоопределения учащихся профессионально-технических учебных заведений возрастает при создании педагогических условий методического, психологического, организационного характера, в частности: осуществление системного подхода к организации воспитательного процесса; разработка специальных форм воспитательной работы и построение системы, способной обеспечить поступательное возрастание потребности учащихся профессионально-технических учебных заведений к проявлению собственной гражданской активности; насыщенность воспитательной работы положительной эмоциональной атмосферой; интеграция педагогических факторов, усиливающих формирование гражданского самоопределения воспитанников; проявление педагогическим работником личностных черт гражданина; адекватное оценивание качества деятельности учащихся, их знаний и умений по конкретной проблеме; создание необходимых организационных условий, среди которых особое значение приобретает технологическое обеспечение (наличие методик, специальных программ, разработок критериев оценки и самооценки и т.д.).

Наиболее эффективными формами организации воспитательной работы с учащимися профессионально-технических учебных заведений выявлены: факультативный курс „Гражданское самоопределение рабочей молодёжи”, ученическое самоуправление, кружки, секции, правовой клуб „Закон и мы”, дискуссионная студия „Позиция”, музеи (при учебных заведениях), политинформации, классные часы, различные конкурсы, акции, информационные лекции, учебные игры, различные виды совместной позаучебной деятельности

учащейся рабочей молодёжи. С педагогами был проведен методический семинар-практикум „Оптимизация гражданского самоопределения ученической рабочей молодёжи”, занятия которого были направлены на расширение их знаний в вопросах национального воспитания, особенностей формирования гражданского самоопределения учащихся профессионально-технических учебных заведений; ознакомление с современными педагогическими технологиями в формировании гражданина Украины. Работа с родителями учащихся предполагала проведение педагогического практикума „Родительский всеобуч”, индивидуальных консультаций, родительских собраний, вечеров, конференций по обмену опытом гражданского воспитания детей в семье, обсуждение семейных традиций, анализ педагогической литературы и т.д.

Эффективность модели формирования гражданского самоопределения учащихся профессионально-технических учебных заведений во внеучебной деятельности подтверждена экспериментально. Основные результаты исследования внедрены в воспитательный процесс профессионально-технических учебных заведений Украины.

Ключевые слова: самоопределение, гражданское самоопределение, гражданское самоопределение учащихся профессионально-технических учебных заведений, педагогические условия формирования гражданского самоопределения, формы и методы работы.

Sakhnevich I.D. The Formation of Vocational Educational Establishment Students Civil Self-Comprehension in Extra-Curricular Activities. – Manuscript.

The thesis is submitted for acquiring a Candidate of Pedagogical Science degree, speciality 13.00.07 – Theory and Methods of Educational. – National pedagogical university named after M. P. Dragomanov. – Kiev, 2010.

The thesis presents a theoretical and experimental study of the civil self-comprehension formation problem of vocational educational establishment students. The paper above mentioned analyses the essence and interrelation of basic notions in the research-paper, it observes methodological basis of self-comprehension formation process of school youth. The dissertation develops the historical aspects of civil self-comprehension formation. It substantiates theoretically and proves practically the peculiarities of pedagogical conditions for civil self-comprehension formation of vocational educational establishment students in extracurricular activities. The paper suggests the model of civil self-comprehension formation of vocational educational establishment students in extracurricular activities. Effectiveness of the models is tested and experimentally proved. The main results of the research are being introduced in educational process of vocational educational establishments.

Key words: self-comprehension, civil self-comprehension, civil self-comprehension of vocational educational establishment students, pedagogical conditions for civil self-comprehension formation, forms and methods of work.

Підписано до друку 11.02.2010 р. Формат 60x90/16.
Папір офіс. Гарнітура Times New Roman. Друк ризограф.
Ум.друк. арк.0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 36

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка
Україна, 10008, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, 40
тел. 37-40-42, 37-35-10
електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua

